

NOTE CARACTERISTICE ALE CERAMICII DIN SUD-VESTUL ROMÂNIEI, SESIZATE ÎN CENTRELE DE OLARI DIN SASCA ROMÂNĂ, POTOC ȘI SOCOLARI (CARAȘ-SEVERIN)

Puțin studiată, ceramica din centrele menționate în titlul prezentei comunicări prezintă note particulare în procesul tehnologic, în forme și ornamentală față de produsele altor centre de olari din țară. Sesizând unele profile din vechea ceramică a feudalismului timpuriu românesc care se mai mențin și astăzi în gama produselor acestor centre, opinăm pentru o continuitate a olăritului pe aceste meleaguri în jurul vechiului centru de olari de la Ilidia. Analiza factorilor care au impus acest element de cultură populară pe scara unei specializări de grup o considerăm utilă, cu mențiunea că prezenta comunicare nu este un studiu monografic, ci ne vom referi numai la acele aspecte care detașează centrele menționate de alte centre cunoscute în spațiul carpato-dunărean.

a. SCURT CADRU FIZICO-GEOGRAFIC

Platforma Almăjului ce se prelungește spre Dunăre la cota de 650 metri, se evidențiază în sud și sud-estul acestor așezări prin vârful Bălan de 716 m și este interferată de ultimele prelungiri ale Munților Semenicului, fierăstruiți de apele Nerei. Forma principală de relief este o platformă carstică (Nera — Sasca), cu doline, căi oarbe, peșteri în zonele limitrofe și lunca aluvionară a Nerei. Hidrografic, această microzonă este încadrată de limitele bazinelor Nera — Radimna, bazine care adună ~~nețeaua~~ de suprafață formată din piraie (Bolborosul, Șușara etc.) și de apele subterane destul de multe în acest mediu carstic. Clima este temperată, cu nuanțe alpine și chiar mediteraneene în valea Șușarei, unde se înflăcărește liliacul sălbatic, vipera cu corn și scorpionul. Temperatura medie este de +9°, iar minima în ianuarie ajunge la -21,5°. Regimul precipitațiilor este instabil și se manifestă mai ales sub formă de averse ce provoacă o eroziune puternică a coastelor despădurite. Media precipitațiilor este de 800 mm, iar stratul de zăpadă nu depășește decât

în cazuri rare grosimea de un metru. Vânturile locale destul de frecvente sînt: Almăjanul, ce bate pe direcția sud-vest/nord-vest, Vîntul de la Dunăre și Vîntul de la Pustă. Cadrul fizico-geografic, lupta permanentă a omului pentru existență, legăturile dintre diferitele grupări din zonă și chiar din afara ei (aproape de hotarul cu R. S. F. Iugoslavia), iată cîțiva factori care au constituit complexul determinant al realizării unei culturi populare din care un element caracteristic îl formează și ceramica.

b. CADRUL ISTORIC

Un istoric al evoluției societății omenеști pe aceste meleaguri se impune, materialul documentar fiindu-ne pus la dispoziție de cercetările colectivelor științifice ale muzeelor județene din Reșița și Timișoara. Prezența omului paleolitic în zona Porților de Fier și pe tot traseul Cazanelor ne face să ne gîndim că el nu a putut să ocolească zona de care ne ocupăm, unde pînă în prezent nu s-au găsit urmele lui. Emitem această ipoteză pe baza apropierii celor două puncte și pe faptul că condițiile de locuire din această platformă carstică nu se deosebeau de locurile menționate mai sus, unde avem descoperiri certe. Culturile neolitice sînt bine reprezentate aici. Locuirea geto-dacă este evidențiată de ceramică și unelte gospodărești, precum și de izvoarele scrise ce menționează conflagrația daco-romană. Ocupația romană împinzește teritoriul Caraș-Severinului cu caestre militare și puncte de observație, capabile să mențină liniștea noii provincii imperiale. Aici a fost Țara lui Glad. În aceste fortărețe naturale a putut el rezista invaziei maghiare. La 7 km de Potoc, în incinta cetății feudale de la Ilidia, cercetările arheologice au scos la iveală cuptoare de ceramică de sec. VIII—IX-lea e.n. Ocupația maghiară, turcă și austriacă asupra acestei zone a constituit o prezență politico-militară și numai rareori elemente de cultură populară ale acestor etnii au intrat în metisaj cu elemente de cultură românească sau au format enclave distincte. Acest lucru se evidențiază și în ceramică, unde influențele sînt cu totul de suprafață (ne referim la prezența motivului ornamental al lalelei, întîlnit pe unele vase din Potoc).

c. MATERIA PRIMĂ

Pe actualul teritoriu al comunei Slatina-Nera se află un deal fierăstruit de mici conuri de dejecție cunoscute de către localnici sub denumirea de „Văi” sau „La Vulturi”. Față de nivelul actual de călcare al

depresiunii unde se află dealul, el are înălțimea de aproximativ 300 m și lungimea de 700—800 m. Lutul de oale (așa îl numesc olarii din Sasca Română, Potoc și Socolari) are în compoziția lui un procent destul de mare de caolin. Se poate observa acest lucru după culoarea pastei și după faptul că la pipăit în spărtură pasta vaselor are afinități specifice caolinului. Procentul mai mare de caolin se întâlnește în lutul scos din straturile de la aproximativ 3 m adâncime. Lutul de oale mai conține concrețiuni calcaroase, lucru care impune o operațiune obligatorie în procesul tehnologic, așa-zisul „volțuit”. Alte depozite de lut de oale din apropierea centrelor de olari de care ne ocupăm sînt cele de la „Olărița”, de lângă lacul Bei și de la locul numit „La vale de sat”. Din aceste puncte se aprovizionau și se mai aprovizionează puținii olari rămași în Sasca Română, Potoc și Socolari.

d. TRADIȚIA

De cîțiva ani, cercetările de suprafață și săpăturile de control efectuate de Muzeul de istorie din Reșița au urmărit pe teritoriul actual al satului Ilidia (situat la 6—7 km față de centrele noastre de olari) descoperirea unei cetăți feudale sesizată aici de documentele scrise. Cu acest prilej au fost colectate numeroase fragmente ceramice și au fost descoperite cuptoare de olari. Întregul complex se încadrează în secolele al VIII-lea — IX-lea e.n. Cercetarea materialului din depozitele muzeului ne-a dus la convingerea că există analogii ce merg pînă la identitatea între profilurile fragmentelor descoperite la Ilidia și vasele lucrate în centrele de olari amintite. Vasele de capacitate, îndeosebi chiupurile lucrate la Sasca Română, Potoc și Socolari au forma tradițională a oalelor-borcan de sec. VIII—IX-lea e.n., cu o buză teșită spre exterior, gîtul scurt și albiat și corpul piriform. Pasta fragmentelor ceramice de sec. VIII—IX-lea e.n. descoperite la Ilidia conține caolin în cantități apreciabile (credem că au fost folosite depozitele de lut de oale de la „Olărița” și „La vale de sat”). Decorul acestor fragmente, format din benzi de linii incizate (executate cu piaptănu), a fost înlocuit de olarii din cele trei centre cu benzile de linii pictate pe umărul sau pîntecul vasului. Meandrele și colții de lup realizați astăzi de olarul Toc Gheorghe din Sasca Română pe umărul ulcioarelor („circegelor”, cum le numesc cei de prin partea locului) cu toate că nu mai sînt realizate în tehnica inciziei, exciziei și a incrustației, ci sînt pictate cu cornul, rămîn totuși rudimente ale neoliticului acestor locuri și care supraviețuiesc astăzi în forme evaluate. Briiele alveolare dispuse în spirală pe corpul vaselor de capacitate și pe capace (fig. 8) precum și briiele crestate ce vor să imite funia sînt de tradiția ceramicii geto-dacice.

e. CONDIȚIILE PEDO-CLIMATICE

Analiza repartiției solurilor pe teritoriul acestei micro-zone, a fertilității lor ne convinge că agricultura a avut șanse reduse aici. Existența unor suprafețe mari de redzine nu favorizează culturile agricole, iar puținele soluri brun-roșcate de pădure, situate la altitudini, nu dau posibilitatea cerealelor să se coacă. Pe valea Nerei sînt porțiuni care se cultivă cu legume, iar pe coastele dealurilor întîlnim lanuri mici de porumb și viță de vie. Pășunea ocupă suprafețe mari, iar păstoritul la sălașe este dezvoltat. În prezent, populația activă este ocupată în procente avansate în industria minieră și forestieră. Existența materiei prime de bună calitate, tradiția puternică și condițiile pedo-climatice puțin favorabile agriculturii au înlesnit specializarea unor forțe de muncă în domeniul olăritului. Anchetele efectuate au consemnat familii întregi și chiar cartiere ce-au avut ocupația de olari. Dăm pentru sprijinirea argumentării un exemplu: Gheorghe Toc, născut în 1919 în Sasca Română, învață olăritul de la unchiul său, Ion Veselin zis Mihai. Veselin învață olăritul de la tatăl său numit Ghila. În 1930 în Sasca Română lucrau 30 de olari ale căror gospodării și ateliere ocupau o stradă întregă. Dacă comparăm cifra cu cei 476 de locuitori cîți avea satul în acel an, din care populația activă nu trecea de 35—40%, ne dăm seama de amploarea pe care o luase olăritul în Sasca Română. În Potoc și Socolari situația se prezenta la fel. Aproiați de puternicele centre de olari de la Biniș și Jupînești, olarii din centrele în discuție reușesc să-și păstreze note specifice în procesul tehnologic, în forme și ornament.

f. PROCESUL TEHNOLOGIC

I. Volțuitul constituie prima lucrare din întregul proces și se execută imediat ce lutul de oale a fost adus de la sursă sau după ce acest lut a fost lăsat o perioadă de timp la soare să se usuce. Prin volțuit se zdrobesc bulgării mari și chiar o parte din concrețiunile de calcar. În alte centre din țară această lucrare apare sporadic, pe cîtă vreme aici ea este înscrisă obligatoriu în procesul de lucru, avînd repartizat din atelierul olarului o încăpere separată (fig. nr. 1). Se întinde lutul de oale în camera pentru volțuit, cameră care are o podea bine bătută cu maiul și se trece cu volțul de cîte ori este nevoie peste lutul întins. Volțul se compune dintr-un cilindru de piatră sau beton (cele mai noi) și dintr-un aparat de tracțiune și împingere (fig. 2). Lucrarea de volțuit

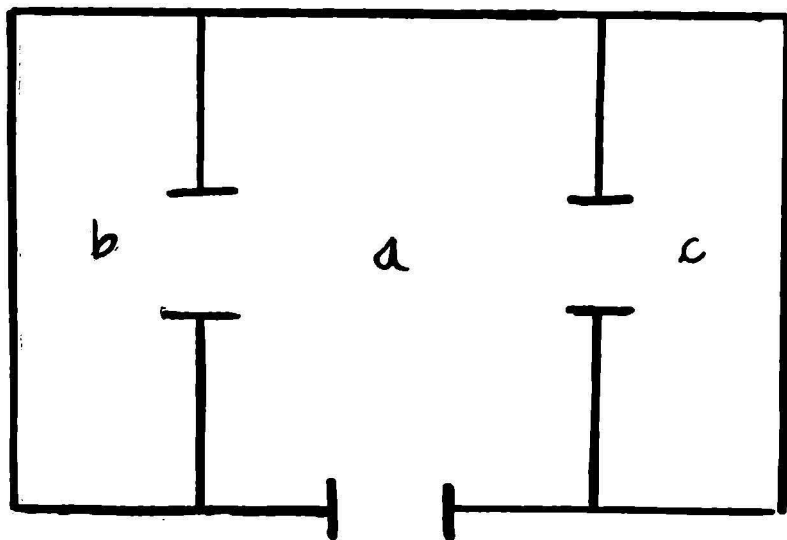


Fig. 1. Atelier de olar: a — atelierul cu roata olarului și soba de locuit; b — cameră pentru volțuit și grajd; c — „cuina” și cuptorul de ars vase

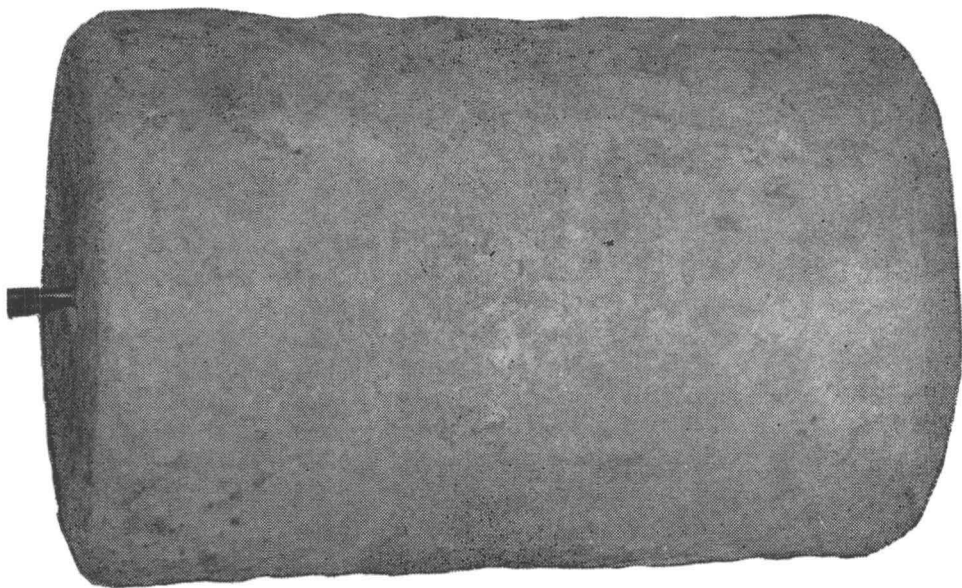


Fig. 2. Volțul

este făcută atît de bine încît după ardere pasta devine compactă iar aspectul zgrunțuros la pipăit în spărtură nu apare.

II. Curățirea se execută după volțuit, cînd lutul se cerne prin ciurele (site de mărimi diferite) în albiile de lemn, iar resturile rămase de la cernut se pun în oale de fontă (tuci) la înmuiat, după care din nou se strecoară prin site în albia de lucru. În pregătirea pastei pentru lucru, olarii din Potoc înainte de volțuit și curățare mai introduc un proces. Este vorba de combinarea lutului de la „Olărița” cu cel de la „La vale de sat”. Procentele de combinație erau și sînt următoarele: $\frac{3}{4}$ lut de la „Olărița” și $\frac{1}{4}$ din punctul „La vale de sat”. Ancheta întreprinsă printre cei cinci olari din Potoc și în special relatările lui Ion Daș, cel mai bătrîn olar de aici, ne vorbesc despre faptul că lutul de oale de la „Olărița” este foarte gras, iar celălalt nu are grăsimi. O analiză de laborator ar elucida poate acest procedeu destul de interesant.

III. Frămîntarea se face în albie, la început cu mîna, apoi cu picioarele. După frămîntatul în albie lutul este scos pe laviță și se continuă frămîntatul cu mîna, rupîndu-se din masa lutului porțiuni mai mici, numite de olari „buși”.

IV. Dospitul nu constituie o fază obligatorie în procesul de pregătire. Aceasta, din cauza calităților bune ale lutului de oale. Unii olari totuși mai lasă lutul pe laviță timp de o zi. Spun ei că în felul acesta lutul devine mai plastic. În tot timpul zilei se acoperă lutul cu o cîrpă udă.

V. Formarea se execută cu roata de picior prin aruncarea bulgărului de lut („buș mic”) drept în centrul discului superior. Pentru ulcioare (cîrcege sau bîrdace) fazele de lucru la roată sînt mai multe. Modelarea vasului se face cu mîna, trecîndu-l prin toate formele, pînă la forma finală. Toarta se atașează ulterior.

VI. Uscarea se face la soare, cînd este pămîntul bun, sau la umbră, vara. Vasele sînt așezate pe un suport făcut din scînduri și numit aici „zăpod”. După uscare vasele se ung unele cu humă albă iar altele rămîn așa. Vopseaua se dă pe vasul crud cu lingura, vasul fiind așezat pe roată și învîrtit. După uscarea vaselor pe zăpod urmează ornamentarea unora cu cornul.

VII. Coacerea. Dacă nu se smălțuiesc, vasele sînt arse o singură dată, operație care se numește „pirlitură”. Multe vase se smălțuiesc și atunci după prima ardere vasul este acoperit total sau parțial cu smălț și se arde a doua oară. Smălțul este dat pe vas cu lingura, iar uneori se introduce în recipientul cu smălț întregul vas.

VIII. Cuptorul. În mod obișnuit, cuptorul este amplasat în încăperea din mijloc a atelierului, cînd acesta este compus din trei compartimente, iar cînd sînt numai două cuptorul se construiește în „cuină”. Cuptoarele sînt lucrate din cărămidă obișnuită, folosindu-se ca liant pămîntul galben nisipos. Forma lor în general este bitronconică și sînt

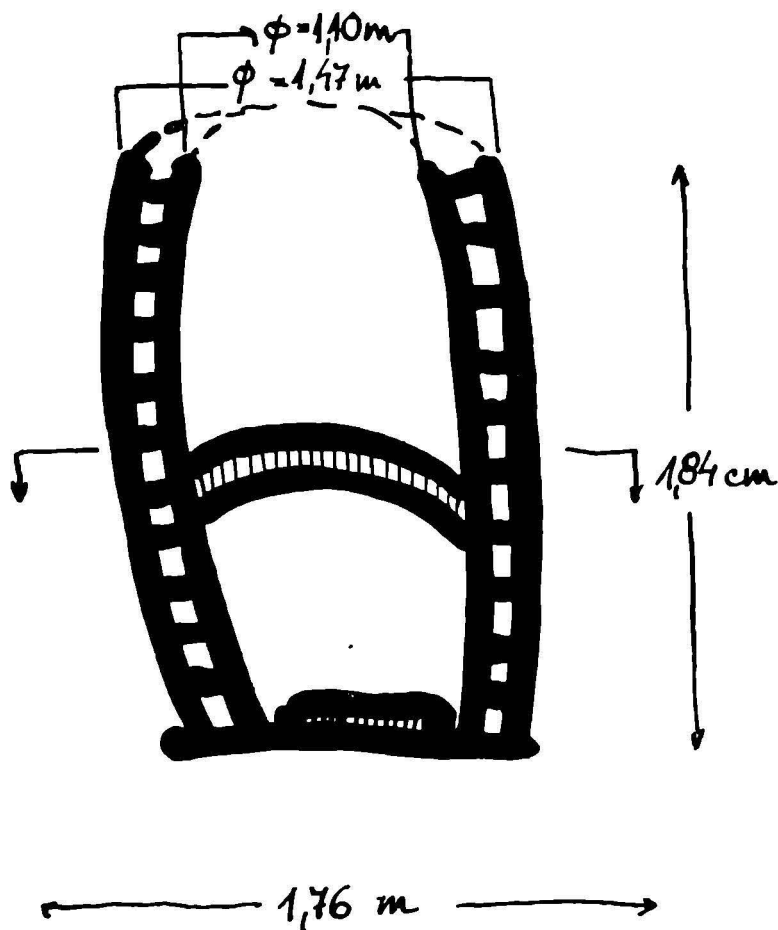


Fig. 3. Cuptorul de ars vase

încinse cu trei cercuri de fier. Gura de alimentare este tronconică. Deasupra vetrei de foc în interiorul cuptorului se construiesc două sau trei bolți semicirculare care separă camera de ardere de cea de coacere, iar pe altă parte servesc drept suporti pentru așezarea vaselor în cuptor. Cu toate că aceste cuptoare sînt lucrate pentru o ardere oxidantă, cînd sînt acoperite se poate coace și ceramică neagră. Prin menținerea bolților de separare a celor două camere, cuptoarele de aici amintesc de tipul cuptoarelor preistorice cu grătar; menționînd însă că prin formă și construcție ele constituie o fază evoluată (fig. 3). Temperaturile obținute prin folosirea lemnului de plop și brad sînt de 750° — 800° .

g. FORME DE VASE

Repertoriul formelor însumează peste 41 de tipuri, unele dintre ele specifice centrelor respective. Se remarcă vasele cu profil în „S” alungit și oala-borcan tronconică sau semisferică.

1. Forme întinse (străchini, tăiere, castroane platfonii) etc.
2. Forme de capacitate (oale, ulcioare, chiupuri, cești, cazane de țiucă, pușculițe).
3. Forme neregulate (săpuniere, tămielnițe, suporturi pentru chibrit, solnițe, suporturi de călimară, figurine).



Fig. 4. Oale de lapte



Fig. 5. Birdac



Fig. 6. Ulcior

Din categoria vaselor întinse străchinele au forma tronconică cu buza tăiată drept și rareori rotunjită, umărul sub formă de carenă și gîtul drept. În repertoriul vaselor de capacitate se remarcă oalele de lapte cu profilul în „S” alungit, svelte, cu gîtul înalt și albiat și cu buza evazată (fig. 4).

Ulcioarele au corpul globular, iar dintre ele în eleganță se evidențiază birdacul cu „muștiucul” dispus pe umăr (fig. 5).

Recipient de mare circulație și cu diverse funcțiuni, chiupul are scris de multe ori pe el cîte o invitație de tip „reclamă comercială” (fig. 7).

h. ORNAMENTICA

Am amintit pe parcursul lucrării noastre despre nota tradițională a ornamentului, păstrată pe vasele realizate în centrele studiate. Remarcăm încă o dată persistența motivului geometric format din benzi de



Fig. 7. Chiupuri

linii, meandre, colți de lup, spirale, realizat cu ajutorul vopselei de pământ sau a smalțului prin procedeul cornului. În general, ornamentul este conturat și lipsit de elemente care îngreuiază, aerat. Ornamentul este dispus în benzi și situat pe umărul vasului, mai puțin pe pîntec și numai rareori ocupă întreaga suprafață a corpului vasului. Realizarea este într-o manieră îngrijită, în special în centrul din Potoc. Pe ulcioarele din Potoc realizarea unui sistem ornamental floral este de-a dreptul uimitoare. Îmbinarea armonioasă a unor nuanțe de galben, maroniu și albastru realizează o cromatică interesantă (fig. 7).

i. DESFACEREA

Varietatea de forme rezultată cîndva din caracterul închis al economiei acestei microzone a favorizat mai tîrziu cunoașterea și aprecierea produselor realizate de olari. Cu toate că aveau concurența puternicelor centre de la Biniș și Jupînești, olarii din Sasca, Potoc și Socolari



Fig. 8. Vase ornamentate cu briu alveolar

își vindeau produsele direct sau prin intermediari în toate satele bănățene, nereușind însă să depășească limitele impuse la est de centrele de olari din Oltenia, iar spre nord-nord vest nu au trecut mai sus de Arad. Se spune că ar fi existat cândva un drum al olarilor de aici prin pustă, dar confirmarea certă nu o avem.

Majoritatea produselor erau folosite de locuitorii satelor din împrejurimi, schimbul făcându-se de cele mai multe ori în natură. Vasele de capacitate erau vândute pe cantitatea de produse cerealiere ce intrau în ele. Fără a avea pretenția rezolvării în mod exhaustiv a problemei tratate, prezenta comunicare are scopul de a informa despre centrele de olari studiate de noi într-un timp scurt.

LIVIU MIHĂILESCU